

درگذشتگان

ناصرالدین انصاری

آیت الله هاشمی رفسنجانی (۱۳۵۳ - ۱۴۳۸ ق)

آقای حاج شیخ اکبر هاشمی بهرمانی رفسنجانی، یکی از چهره‌های نامی جهان اسلام و از ارکان نظام جمهوری اسلامی ایران است که نامش تا قرون و اعصار متمادی در اذهان مسلمانان باقی خواهند ماند و خدمات جاودانه او در راه پیشبرد و بهبود وضعیت ایران اسلامی از یادها نخواهد رفت.

آن مرحوم در ۳ شهریور ۱۳۱۳ ش (۱۳۵۳ ق) در روستای «بهرمان» از توابع شهر رفسنجان در خانه حاج میرزا علی هاشمی - که مورد احترام و اعتماد اهالی بود و امور اجتماعی و مذهبی آنان را بر عهده داشت - زاده شد و پس از تحصیلات مکتبخانه، در ۱۴ سالگی (۱۳۲۷) رهسپار قم شد و به تحصیل علوم دینی پرداخت و با حفظ (۲ جزء) قرآن و (اشعار) الفیه، مورد تشویق آیت الله العظمی بروجردی قرار گرفت. ادبیات را نزد مرحوم حاج شیخ رحمت الله فشارکی و سطوح عالیه را نزد حضرات آیات: سید موسی صدر، منتظری، مشکینی، سلطانی طباطبایی و حاج آقا مرتضی حائری آموخت و پس از آن به دروس خارج آیات عظام: آقای بروجردی، امام خمینی، محقق داماد، شریعتمداری، گلپایگانی و حائری حاضر شد و بهره‌های فراوان برد و همزمان دروس فلسفه و تفسیر را هم از علامه طباطبایی و مرحوم حاج میرزا ابوالفضل زاهدی قمی و آقای منتظری آموخت. در همان سال‌ها، نشریه «مکتب تشیع» را با همکاری آقایان: شهید محمد جواد باهنر و مرحوم محمدرضا صالحی کرمانی راه‌اندازی کرد که تا چند شماره ادامه یافت. او از سال ۱۳۴۲، همراه و همگام با امام وارد مبارزه با رژیم شاه شد و به تدریج به عنوان یکی از ارکان مبارزه و افراد شاخص نهضت درآمد. او در فروردین ۴۲ دستگیر و به سربازی اعزام شد، اما پس از گذشت ۲ ماه، از پادگان فرار کرد، به زندگی مخفی روی آورد و به زادگاهش بازگشت و به ترجمه کتاب «سرگذشت فلسطین» پرداخت. پس از تبعید امام، همراه با دوستانش نشریات مخفی «بعثت» و «انتقام» را راه‌اندازی و در سراسر کشور منتشر ساخت و پس از انتشار کتاب سرگذشت فلسطین، در سال ۱۳۴۳ دستگیر و به مدت ۵ ماه تحت بازجویی و شکنجه قرار گرفت تا سرانجام با وساطت علما و مراجع بزرگ آزاد شد. پس از آزادی در تهران ماندگار شد و در جلسات و هیئت مذهبی: مکتب الحسین، کانون نشر حقایق علوی، مکتب هدایت، مکتب جعفری و صنف لباس‌فروشان به روشننگری و افشاگری نقشه‌های رژیم و دسیسه‌های استعمار پرداخت. در آبان ۱۳۴۶ بازداشت و پس از ۷۰ روز - به علت عدم اتهام - آزاد گردید. پس از آزادی به سخنرانی و تألیف پرداخت

و کتاب «امیرکبیر یا قهرمان مبارزه با استعمار» او منتشر شد و ساواک، نسبت به فعالیت هایش ظنین و حساس گردید و سرانجام در مهر ۱۳۵۰ دستگیر و پس از ۸ ماه (اردیبهشت ۱۳۵۱) آزاد شد. اما آزادی اش دیری نپایید و در شهریور دوباره دستگیر شد، ولی به علت عدم اثبات اتهام به قید ضمانت آزاد گردید. او ثقل فعالیت خود را از مساجد و منابر به جلسات هیئت انصارالحسین منتقل کرد. او در این سال ها چهره شناخته شده مبارزان انقلاب بود و با کمک به خانواده زندانیان سیاسی و سخنرانی ها و فعالیت هایش، دین خود را به انقلاب ادا نمود تا آنکه در سال ۱۳۵۳ دستگیر شد و تا آبان ۱۳۵۷ در زندان ماند و در این ۴ سال اثر ارزنده خویش، تفسیر راهنما را نگاشت. با اوج گیری انقلاب اسلامی از زندان آزاد شد و همراه با شهیدان: مطهری و بهشتی و دیگران، «جامعه روحانیت مبارز» را بنیان نهاد و سپس با حکم امام خمینی، همراه با مهندس مهدی بازرگان رهسپار آبادان شد و با جلب اعتماد اعتصاب کنندگان صنعت نفت، مشکل سوخت داخل کشور را حل کرد. در این زمان او یکی از اعضای بلند پایه «شورای انقلاب» بود و پس از پیروزی انقلاب اسلامی به یکی از ارکان نظام و مشاوران مورد اعتماد امام تبدیل گردید. در چهارم خرداد ۱۳۵۸ ش، مورد سوء قصد گروه فرقان قرار گرفت و از آن به لطف خدا. جان سالم به در برد و امام درباره اش فرمود:

«دشمنان بدانند هاشمی زنده است تا نهضت زنده است».

پس از استعفای دولت موقت و اداره کشور توسط شورای انقلاب، وزارت کشور بر عهده او قرار گرفت. دو انتخابات ریاست جمهوری و مجلس شورای اسلامی را برگزار نمود و خود به نمایندگی مردم تهران به مجلس شورای اسلامی رفت و با رأی نمایندگان به ریاست مجلس برگزیده شد (دوره های: اول، دوم و سوم). با وقوع جنگ تحمیلی و موج ترورها و شهادت شهیدان: بهشتی، رجایی، باهنر و ترور نافر جام آیت الله خامنه ای، مدیریت کشور و جنگ بر عهده او قرار گرفت. او در این سال ها رئیس مجلس شورای اسلامی، امام جمعه تهران، نماینده امام در شورای عالی دفاع، فرمانده ستاد جنگ های نامنظم، قائم مقام فرمانده کل قوا، رئیس حزب جمهوری اسلامی و فرمانده عملیات و اتاق جنگ و در یک کلام مرد شماره ۲ جمهوری اسلامی بود. پس از ارتحال امام و رهبری آیت الله خامنه ای به ریاست جمهوری اسلامی ایران برگزیده شد و به بازسازی و تثبیت اقتدار و عزت نظام جمهوری اسلامی در عرصه های بین المللی و تغییر چهره کشور و دگرگونی کیفیت زندگی در ایران پرداخت. او در این دوران (۱۳۶۸ - ۱۳۷۶) که به «دوران سازندگی» معروف شده است با تلاش بسیار به رشد و ارتقاء فرهنگ و هنر، آموزش و پرورش، آموزش عالی، ورزش همگانی، بهداشت و سلامت عمومی، فقرزدایی، عمران شهری و مسکن، محرومیت زدایی از روستاها و مناطق محروم، حمایت از بازرگانی و تجارت، بهزیستی و تأمین اجتماعی، کشاورزی و دامداری، صنعت و معدن، صادرات و صنعت نفت و گاز و پتروشیمی، پست و مخابرات، گسترش شبکه راه های کشور، سدسازی، فرودگاه های کشور و صنعت خودروسازی پرداخت و علاوه بر آن امنیت و آسایش و آرامش کشور و خاورمیانه را وجهه همت خود ساخت و تا او بود، با روابط دایمانه و عزتمندانه اش با دیگر کشورها، خاورمیانه در صلح و آرامش به سر می برد.

او به جز رئیس جمهور ایران، سه دوره نماینده مردم تهران در مجلس خبرگان رهبری و سالیان بسیار رئیس مجلس خبرگان و رئیس مجمع تشخیص مصلحت نظام و امام جمعه موقت تهران بود و تمام اوقات خویش را به سخنرانی و مصاحبه ها و مقالات و تألیف و تحقیق گذراند و آثار ماندگار از خود به جای نهاد. او پیش از انقلاب با استفاده از ثروت پدری اش، بسیاری از طلاب و روحانیون قم را صاحب خانه کرد و بسیاری از خانواده های زندانیان سیاسی را سرپرستی نمود و امید و نقطه اتکای مبارزین و مجاهدین راه خدا بود.

آثارش عبارتند از:

۱. تفسیر راهنما، (۲۰ ج)

۲. فرهنگ قرآن
۳. امیرکبیر یا قهرمان مبارزه با استعمار
۴. سرگذشت فلسطین یا کارنامه سیاه استعمار (ترجمه کتابی از: اکرم زعیترا)
۵. همبستگی امت اسلامی (مجموعه سخنرانی‌ها درباره وحدت امت اسلامی)
۶. جهان در عصر بعثت (با همکاری شهید محمدجواد باهنر)
۷. کارنامه و خاطرات هاشمی رفسنجانی، (۹ ج). زیر نظر: محسن هاشمی
۸. خطبه‌های جمعه
۹. مجموعه مقالات (در مجلات: مکتب تشیع، بعثت، انتقام)
۱۰. مجموعه خطابه‌ها، مصاحبه‌ها و سخنرانی‌ها
۱۱. نطق‌های مجلس شورای اسلامی
۱۲. بحث‌های عدالت اجتماعی (در نماز جمعه تهران)
۱۳. هاشمی و انقلاب (تاریخ سیاسی ایران از انقلاب تا جنگ): به کوشش: مسعود رضوی
۱۴. انقلاب یا بعثت جدید
۱۵. جایگاه مساجد در نظام اسلامی
۱۶. آزاداندیشی اسلامی و روشنفکری اسلامی

سرانجام آن عالم بزرگوار، پس از ۶۰ سال مبارزه با استعمار و استبداد، روز یکشنبه ۱۹ دی ۱۳۹۵ (۹ ربیع‌الثانی ۱۴۳۸ ق)، در ۸۲ سالگی در پی ایست قلبی بدرود حیات گفت و در پی ارتحال وی در کشور سه روز عزای عمومی و روز سه‌شنبه تعطیل عمومی اعلام شد و درس‌های حوزه‌های علمیه تعطیل گردید. پرچم ۵۶ کشور جهان به حالت نیمه افراشته درآمد و سیل پیام‌های تسلیت از سوی مراجع معظم تقلید و شخصیت‌های سیاسی ایران و جهان صادر شد و مردم مؤمن و متدین تهران و شهرهای اطراف با حضور میلیونی خویش، پیکرش را روز سه‌شنبه تشییع و پس از نماز حضرت آیت‌الله خامنه‌ای، در پایین پای مراد و مقتدایش امام خمینی، در مرقد ایشان به خاک سپرده شد.

مقام معظم رهبری در پیام تسلیت خویش فرمود:

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
أَنَا اللَّهُ وَأَنَا إِلَيْهِ رَاجِعُونَ

با دریغ و تأسف خبر درگذشت ناگهانی رفیق دیرین و همسنگر و همگام دوران مبارزات نهضت اسلامی و همکار نزدیک سال‌های متممادی در عهد جمهوری اسلامی جناب حجت‌الاسلام والمسلمین آقای حاج شیخ اکبر هاشمی رفسنجانی را دریافت کردم. فقدان هم‌رزم و همگامی که سابقه همکاری و آغاز همدلی و همکاری با وی به پنجاه و نه سال تمام می‌رسد، سخت و جانکاه است. چه دشواری‌ها و تنگناها که در این ده‌ها سال بر ما گذشت و چه همفکری‌ها و همدلی‌ها که در برهه‌های زیادی ما را با یکدیگر در راهی مشترک به تلاش و تحمل و خطرپذیری کشانید.

هوش و آفر و صمیمیت کم‌نظیر او در آن سال‌ها، تکیه‌گاه مطمئنی برای همه کسانی که با وی همکار بودند به ویژه برای این جانب به شمار می‌آمد. اختلاف نظرها و اجتهادهای متفاوت در برهه‌هایی از این دوران طولانی هرگز نتوانست پیوند رفاقتی را که سرآغاز آن در بین الحرمین کربلای معلی بود به کلی بگسلد و وسوسه خناسانی که در سال‌های اخیر با شدت و جدیت در پی بهره‌برداری از این تفاوت‌های نظری بودند، نتوانست در محبت شخصی عمیق او نسبت به این حقیر خلل وارد آورد.

او نمونه کم نظیری از نسل اول مبارزان ضد ستم شاهی و از رنج دیدگان این راه پرخطر و پرافتخار بود. سال ها زندان و تحمل شکنجه های ساواک و مقاومت در برابر این همه و آنگاه مسئولیت های خطیر در دفاع مقدس و ریاست مجلس شورای اسلامی و مجلس خبرگان و غیره، برگ های درخشان زندگی پرفراز و نشیب این مبارز قدیمی است.

با فقدان هاشمی این جانب هیچ شخصیت دیگری را نمی شناسم که تجربه ای مشترک و چنین درازمدت را با او در نشیب و فرازهای این دوران تاریخ ساز به یاد داشته باشم.

اکنون این مبارز کهن سال در محضر محاسبه ی الهی با پرونده ای مشحون از تلاش و فعالیت گوناگون قرار دارد و این سرنوشت همه ما مسئولان جمهوری اسلامی است.

غفران و رحمت و عفو الهی را برای وی از صمیم قلب تمنا می کنم و به همسر گرامی و فرزندان و برادران و دیگر بازماندگان ایشان تسلیت عرض می کنم. غفرالله لنا و له

سید علی خامنه ای

۱۹ دی ماه ۱۳۹۵

آیت الله العظمی صافی گلپایگانی در پیام تسلیت خویش فرمود:

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
إِنَّا لِلَّهِ وَإِنَّا إِلَيْهِ رَاجِعُونَ

درگذشت عالم مجاهد مرحوم حجت الاسلام و المسلمین آقای هاشمی رفسنجانی رحمة الله علیه، موجب تأثر و تأسف گردید.

آن فقید سعید، سالیان سال در سنگرهای مختلف انقلاب اسلامی، در حدّ توان انجام وظیفه نمود و در حفظ اعتدال و آرامش جامعه و رفاه مردم، به توفیقاتی نائل گردید.

حضور ولایی آن مرحوم در حرمین شریفین و اعلام مواضع محکم مذهبی و دینی در آن مکان مقدّس در خاطره ها همیشه باقی خواهد ماند.

فقدان آن عالم بزرگوار را به همه علاقه مندان و بیت محترم ایشان تسلیت گفته، برای آن فقید سعید رحمت و اسعه الهی و برای بازماندگان، صبر جمیل و اجر جزیل از خداوند متعال مسئلت دارم.

آیت الله سیستانی هم در پیام خویش فرمود:

دانشمند محترم جناب آقای محمد هاشمی زید عزه
السلام علیکم و رحمة الله و برکاته

خبر درگذشت اخوی مکرم جناب حجت الاسلام و المسلمین حاج شیخ اکبر هاشمی رفسنجانی (طاب ثراه) موجب تألم و تأسف فراوان ما گردید.

این جانب فقدان آن بزرگوار را به جناب عالی و دیگر افراد خاندان محترم تسلیت عرض نموده و از درگاه خداوند منان برای آن مرحوم علو درجات و برای همه بازماندگان صبر جمیل و اجر جزیل را مسألت دارم.

۱۱ ربیع الثانی ۱۴۳۸ هجری قمری

علی حسینی سیستانی

آیت الله العظمی مظاهری هم در پیام تسلیت خویش فرمود:

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
إِنَّا لِلَّهِ وَإِنَّا إِلَيْهِ رَاجِعُونَ

ارتحال اسفناک چهره تابناک اسلام و ایران، مفسر نو پرداز قرآن کریم، مجاهد نستوه آیت الله آقای حاج شیخ اکبر هاشمی رفسنجانی «قدس سره» ضایعه‌ای بس عظیم و مصیبتی جبران ناپذیر است.

شخصیت تاریخ‌سازی به لقاء پروردگار رحمان و رحیم شتافت که در تمام دوره عمر پر برکت خود، تنها به اعتلا اسلام و سربلندی ایران می‌اندیشید و در این اندیشه بلند، تمام توان خود را در عرصه‌های گوناگون به کار گرفت و بی‌هیچ واهمه‌ای به مصداق «وَلَا يَخَافُونَ لَوْمَةَ لَائِمٍ» تا پایان عمر، از صراط مستقیم خدمت به اسلام و آرمان‌های متعالی آن، تخطی نمود. نقش دوران ساز این عالم مجاهد فی سبیل الله در نهضت شکوهمند امام راحل عظیم الشان «قدس سره الشریف» و قرابت فکری و روحی او با آن امام عزیز تا بدان پایه بود که او را باید به حق در ردیف یکی از معماران انقلاب و جمهوری اسلامی ایران به شمار آورد، معمار هنرمندی که آثار فکر مدبرانه‌اش، در سرتاسر تاریخ انقلاب اسلامی آشکار است.

قدرت فکری و هوشمندی عمیق و سیاست‌ورزی همراه با عقلانیت و اعتدال ایشان در کنار روح صفا و مهربانی و اخلاص و ایمان حقیقی، از این عالم آگاه و سیاست‌مدار مدبّر، شخصیتی ساخته بود که احدی نتوانست تا بدین حد، اعتماد عمیق و محبت بی‌نظیر امام بزرگوار را به خود جلب نماید و او همواره در قبل و پس از انقلاب، امین بی‌بدیل آن رهبر کبیر بود و در همه عرصه‌های بزرگ و کوچک از سیاست‌گذاری‌های اصلی تا مسئولیت دشوار دفاع مقدّس و همه تصمیمات مهم برای اداره کشور، مستشار مؤتمن آن قائد راحل به شمار می‌آمد، همچنان که ملت بزرگ ایران نیز بارها و بارها در صحنه‌های گوناگون تقنینی، اجرایی و غیر آن، نصابی بالا از اعتماد خویش را به این خادم نستوه و با اخلاص خود ابراز و اظهار داشتند.

حقّ عظیم این حصن حصین انقلاب و ملت که در همه صحنه‌های خطیر، سنگ زیرین آسیای نظام جمهوری اسلامی بود و همواره به همدلی هر چه بیشتر نیروهای معتقد به اسلام و انقلاب می‌اندیشید و در این مسیر جفاهای فراوانی دید، هیچ‌گاه از یاد تاریخ ایران و اسلام نخواهد رفت و نام نیک و بلند او در صدر فهرست سابقون اؤلون از مجاهدان و خدمتگزاران به ملت مسلمان ایران ثبت خواهد گردید. بی‌شک ملت قدرشناس و فهیم ایران از این خادم راستین صالح دلسوز خود و از بیش از شصت سال تلاش و مجاهدت صادقانه و خدمت و همت خالصانه او تجلیل خواهند کرد.

این جانب با قلبی اندوهگین و متألم، ضمن عرض تسلیت به ملت عظیم الشان ایران و رهبری معظم و بیت محترم و همه خاندان و بازماندگان ایشان، از خداوند متعال، علو درجات این عالم مجاهد و بزرگوار را مسألت کرده و رحمت و مغفرت و رضوان ابدی را برای ایشان خواستارم و از پیشگاه آن خداوند قادر، متضرّعانه طلب می‌کنم که این ضایعه سنگین را با فضل عمیم و لطف کریمانه خود، برای ملت و نظام جمهوری اسلامی ایران جبران فرماید. **أَنَّهُ وَلِيَ النِّعَمِ.**

حسین المظاهری

حجت الاسلام و المسلمین دکتر روحانی رئیس جمهوری هم در پیام خویش نگاشت:

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

إِنَّا لِلَّهِ وَإِنَّا إِلَيْهِ رَاجِعُونَ.

وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَشْرِي نَفْسَهُ ابْتِغَاءَ مَرْضَاتِ اللَّهِ وَاللَّهُ رَؤُوفٌ بِالْعِبَادِ.

در ایام سوگ فاطمه معصومه (س) و شهادت مظلومانه امیرکبیر، ایران به سوگ سردار شایسته خویش نشست و قهرمان ملی مبارزه با استبداد و استعمار، سر بر آستان حق نهاد.

حضرت آیت الله اکبر هاشمی رفسنجانی فرزند ثابت قدم روح الله، همراه و همدل دیرین رهبری، چهره ممتاز و تاریخ‌ساز انقلاب اسلامی و دلسوز واقعی مردم؛ پس از عمری مجاهدت و صبوری به ملاقات حق شتافت. تاریخ چه تقدیر پر معنایی داشت که آن اسطوره حلم و تحمل و ایمان و اعتدال، در روزی به

دیدار خداوند متعال شتافت که نقطه آغاز خیزش و قیام ملت در دفاع از خمینی کبیر، بنیان‌گذار انقلاب اسلامی بود.

سخن گفتن از هاشمی که سال‌ها در کنار او بودم برای من بسیار دشوار است. وی در طول مبارزات مردم ایران تحت زعامت امام بزرگوار، یک انقلابی تمام‌عیار بود. سال‌ها زندان و شکنجه، او را از راه آن مراد جدا نکرد. او همواره یکی از بیشتازان بنام انقلاب اسلامی بود. او بود که از قم تا نجف و از پاریس تا تهران هرگز امام و مرادش را تنها نگذاشت. هاشمی از معماران برجسته نظام جمهوری اسلامی ایران است. قانون اساسی، مجلس شورای اسلامی، مجلس خبرگان رهبری، ریاست جمهوری، مجمع تشخیص مصلحت نظام، حزب جمهوری اسلامی، سپاه پاسداران انقلاب اسلامی، جهاد سازندگی و تمام نهادهای انقلاب اسلامی مدیون تدبیر و آینده‌نگری این مرد فرادها است.

امروز اسلام سرمایه‌ای پرارزش، ایران امیری بزرگ، انقلاب اسلامی پرچم‌داری شجاع و نظام‌مدبری کم‌نظیر را از دست داد. او محبوب امام بود و خادم مردم؛ هر کجا که او مسئولیت آن را بر عهده داشت، مایه آرامش امام و رهبری و مردم بود. او تحلیل‌گیری توانا بود که جهان را به خوبی می‌شناخت. خطبه‌های نمازش در روزهای سخت دفاع مقدس به همه روحیه می‌داد. او در مظلومیت، چون یار دیرینش شهید بهشتی بود و ناسپاسی‌ها را به آسانی تحمل می‌کرد.

هاشمی هیچ‌گاه از جنگ نهراسید، ولی همواره صلح را گرامی می‌داشت؛ هم فرمانده شجاع میدان‌های جهاد و شهادت بود و هم قهرمان مذاکره برای پایان جنگ. سخن گفتن از بزرگ‌مردی که به حق سنگ زیرین آسیای نظام بود، ساده نیست. محرم امام و یاور بی‌بدیل مقام معظم رهبری بود. برای ایران و ایرانی، آرزوهای بزرگی داشت و تا جان داشت برای سربلندی میهن اسلامی کوشید. بسیار جفا دید و بسیار وفا کرد. با انحراف از مسیر اعتدال اسلامی سرسازش نداشت و مصلحت نظام را از هر امری بالاتر می‌دانست. مردم فهیم ایران، قدر خادمان خود را به خوبی می‌شناسند و دینشان را به سردار سازندگی ادا خواهند کرد.

نام هاشمی بزرگ‌تر از آن است که احدی بتواند نقش‌آفرینی و حضور مؤثر او را در برگ‌برگ تاریخ نهضت اسلامی، از ابتدای مبارزات در دهه‌چهل تا پیروزی انقلاب، و از سابقه بی‌بدیل و درخشان او در مدیریت دفاع مقدس تا همه مقاطع حساس تا واپسین دقائق زندگانی ایشان، و حیات همیشگی او در قلب مردم قدرشناس ایران عزیز را انکار کند که پیر و مراد همه ما خمینی عزیز (قدس الله نفسه الزکیه) فرمود: «بدخواهان بدانند که هاشمی زنده است چون نهضت زنده است».

این جانب با اعلام سه روز عزای عمومی و یک روز تعطیل رسمی؛ مصیبت بزرگ فقدان این قهرمان ملی، اندیشمند بزرگ اسلامی و سرمایه بی‌بدیل نظام جمهوری اسلامی ایران را محضر حضرت بقیه‌الله روحی له الفداه، مقام معظم رهبری، مراجع عظام تقلید، علما و فضلا، شخصیت‌های انقلاب و نظام، ملت قدرشناس ایران به خصوص مردم شریف استان کرمان و شهر رفسنجان، همه یاران و دوستان و ارادتمندان ایشان به‌ویژه خانواده گرامی، همسر مکرمه و صبور و همچنین فرزندان و برادران آن مجاهد نستوه صمیمانه تسلیت می‌گویم و از درگاه خداوند متعال برای آن مرد بزرگ علو درجات و هم‌جواری با ائمه اطهار (علیهم‌السلام) و مرادش امام خمینی (قدس سزه)، هم‌زمان و شهدای انقلاب اسلامی، و برای همه بازماندگان صبر و اجر مسألت می‌دارم.

حسن روحانی

آیت‌الله واعظ زاده خراسانی

(۱۳۴۳-۱۴۳۸ ق)

آقای حاج شیخ محمد واعظ زاده خراسانی، یکی از مشاهیر حوزه علمیه مشهد مقدس به شمار بود.

فقید سعید در ۲۳ ذی‌قعدة الحرام ۱۳۴۳ ق (۱۳۰۲ ش)، در مشهد در بیت علم و فضیلت زاده شد. پدرش خطیب نامی ایران مرحوم حجت‌الاسلام حاج شیخ احمد واعظ، فرزند حجت‌الاسلام حاج شیخ محمد حسین واعظ، فرزند حاج شیخ محسن مدرّس خراسانی بوده است. وی از جمله خطبایی است که سالیان بسیار در شهرهای ایران و عراق و در حوزه‌های علمیه: مشهد و قم و نجف و کربلا در حضور آیات عظام و مراجع تقلید شیعه به منبر می‌رفت و بارها مورد تقدیر و تجلیل آیات عظام: آخوند خراسانی، سید ابوالحسن اصفهانی و آقای بروجردی قرار گرفت و پس از قضیه مسجد گوهرشاد در خرداد ۱۳۱۴ ش متواری شد و پس از چهار سال زندگی مخفی، به عتبات رفت و در نجف و کربلا و کاظمین به تحصیل و منبر پرداخت و مورد توجه فراوان آیات عظام نجف و کربلا قرار گرفت تا آنکه پس از سقوط رضاخان، به زادگاهش بازگشت و به خطابه و منبر پرداخت تا پس از منبرهای دوماهه محرم و صفر در تهران، در روز پنجم ربیع الاول ۱۳۱۷ ق درگذشت و پس از نماز آیت‌الله سید ابوالقاسم کاشانی، به مشهد مقدس انتقال یافت و در دارالسیادة حرم مطهر رضوی به خاک سپرده شد. (مشاهیر مدفون در حرم رضوی، ج ۱، ص ۳۲۳)

آن مرحوم، پس از گذراندن دوره مکتبخانه، در سال ۱۳۱۸ ش همراه پدر بزرگوارش راهی نجف اشرف شد و ادبیات و برخی از دروس سطح را نزد آیت‌الله شیخ مرتضی طالقانی فراگرفت و در اواسط سال ۱۳۲۱ ش به زادگاهش بازگشت و سطوح عالی‌ه را نزد حضرات آیات: شیخ هاشم قزوینی، میرزا احمد مدرّس یزدی و شیخ محمد کاظم دامغانی آموخت و پس از آن به دروس خارج آیات عظام: سید یونس اردبیلی، میرزا احمد کفایی و دروس فلسفه و معارف حضرات آیات: میرزا مهدی اصفهانی، شیخ مجتبی قزوینی و شیخ سیف‌الله ایسی میانجی حاضر شد و بهره‌های فراوان برد.

در سال ۱۳۲۸ ش رهسپار قم شد و به مدت ۱۱ سال از دروس آیات عظام: آقای بروجردی، آقای حجت، سید صدرالدین صدر، امام خمینی، آقای گلبیگانی، علامه طباطبایی و آقای اراکی بهره برد و از علامه طباطبایی هم به اجازه اجتهاد در علوم عقلی و نقلی نائل آمد و همزمان به تحقیق و تألیف پرداخت. وی یکی از اعضای تدوین «جامع احادیث الشیعة» و عضو هیئت مؤسس مجله دینی «مکتب اسلام». همراه با حضرات آیات: مکارم شیرازی، سبحانی، امام موسی صدر، مجدالدین محلاتی، سیدمرتضی جزایری و سید عبدالکریم موسوی اردبیلی بود و مقالاتی را در آن نگاشت. در سال ۱۳۳۹ ش به دعوت دانشگاه فردوسی مشهد به این شهر آمد و به تدریس در رشته‌های: تفسیر، فقه، تاریخ اسلام، تاریخ و قواعد فقه، فلسفه و کلام، حدیث و رجال پرداخت و شاگردان بسیار تربیت نمود و این تدریس تا سال‌های پایانی عمر شریفش در آن دانشگاه و هم دانشگاه علوم اسلامی رضوی و دانشگاه تربیت مدرّس و دانشکده الهیات دانشگاه تهران ادامه یافت.

یکی از نقاط درخشان زندگی وی، برگزاری کنگره «هزاره شیخ طوسی» در فروردین سال ۱۳۵۰ ش توسط وی است. او با دعوت از ده‌ها دانشمند بزرگ عالم اسلام، کنگره‌ای عظیم و فخیم برای شیخ طوسی برگزار نمود (که هنوز پس از گذشت نیم قرن از آن در یادها مانده است و از آن سخن می‌رود) و کتاب‌ها و مقالات فراوان (درباره شخصیت و دانش شیخ طوسی) پدید آمد. او در آن سال‌ها سرپرست نشریه دانشکده الهیات و بعدها مدیرمسئول مجله آستان قدس و سپس مجله «مشکاة» گردید و مقالات فراوان در آن به رشته تحریر درآورد. تدریس و تألیف و سخنرانی در مجامع علمی و دینی و مصاحبه‌های فراوان از کارهای اصلی او بود که تا واپسین روزهای عمرش ادامه یافت. او گنجینه خاطرات حوزه‌های قم و مشهد بود که

پاره‌ای از آنها را در مصاحبه‌های خویش بازگفته است. پس از پیروزی انقلاب اسلامی، به ریاست «مجمع جهانی تقریب مذاهب اسلامی» و عضویت در هیئت امنای: بنیاد پژوهش‌های اسلامی آستان قدس رضوی، دانشگاه علوم اسلامی رضوی، دانشگاه مذاهب اسلامی، مدرسه عالی شهید مطهری و کتابخانه ملی برگزیده شد و مدیریت اقتصاد اسلامی و گروه قرآن و مدیریت مجله مشكاة بنیاد پژوهش‌های اسلامی بر عهده وی بود. او در تقریب و همزیستی و همبستگی ملل و مذاهب اسلامی سعی فراوان داشت و در این راستا مقالات فراوان نگاشت و مصاحبه‌های بسیار نمود. مرحوم اسوه تلاش و کوشش و تواضع و حسن اخلاق و روی خوش بود. اسکنه الله فی فردیس جنانه!

آثارش عبارتند از:

۱. نصوص فی علوم القرآن (۶ ج)
 ۲. نصوص فی الاقتصاد الاسلامی کتابا و سنة و فقهاً (۱۶ ج)
 ۳. مقالات کنگره شیخ طوسی (۳ ج)
 ۴. تحقیق: المقنع (شیخ صدوق)
 ۵. تحقیق: الهدایة (شیخ صدوق)
 ۶. تحقیق: الجمل و العقود (شیخ طوسی)
 ۷. ترجمه: الجمل و العقود
 ۸. زندگی آیت‌الله‌العظمی بروجردی و مکتب فقهی، اصولی و رجالی وی
 ۹. مرجعیت (مجموعه مقالات)
 ۱۰. میراث ماندگار (مجموعه مقالات قرآنی)
 ۱۱. تاریخ فقه (مجموعه مقالات در مجله دانشکده الهیات)
 ۱۲. تاریخ فی فقه لغة القرآن و سرّ بلاغته (۳۰ جلد، با همکاری دیگران)
 ۱۳. مقالات فارسی (در مجلات: مکتب اسلام، مشكاة، نامه تقریب، دانشکده الهیات و حوزه)
 ۱۴. مقالات عربی (در مجلات: الارشاد، رسالة القرآن، رسالة التقرب، رسالة الثقلین)
 ۱۵. تقریرات دروس اساتید قم و مشهد
 ۱۶. شرکت در تألیف «جامع احادیث الشیعة»
 ۱۷. شرکت در تألیف «احادیث اهل البیت عن طرق اهل السنّة»
- سرانجام آن مرحوم، در ۹۲ سالگی، در روز یکشنبه ۲۸ آذر ۱۳۹۵ (۱۸ ربیع الاول ۱۴۳۸ ق) بدرود حیات گفت و پیکرش در روز دوشنبه ۲۹ آذر تشییع و پس از نماز آیت‌الله سیداحمد علم الهدی. امام جمعه مشهد. در «دارالزهد» حرم مطهر رضوی (ع) به خاک سپرده شد و در غم فقدان پیام‌های تسلیت فراوان از سوی مراجع تقلید و مقامات کشوری صادر شد. رهبر معظم انقلاب فرمودند:

بسم الله الرحمن الرحيم

خبر درگذشت عالم فرزانه مرحوم آیت‌الله آقای حاج شیخ محمد واعظ زاده خراسانی (قدس سرّه) را با تأسف و تأثر دریافت کردم. این روحانی بزرگوار و پرکار و روشن بین از جمله مردان باهمت و جامعی بود که علوم اسلامی همچون فقه و حدیث و رجال و تراجم را از برترین استادان این فنون یعنی مرحوم آیت‌الله‌العظمی بروجردی. اعلی الله مقامه. فرا گرفته و خود در عمر پربرکت خویش به تحقیقات بدیع در آن و نیز علوم قرآنی و تاریخ و کلام پرداخته بود. آثار قلمی و تحقیقی ایشان در برخی از این رشته‌ها در شمار افتخارات علمی حوزه شیعه است و مورد استفاده ماندگار دنیای اسلام خواهد بود ان شاء الله. ضایعه رحلت این عالم جلیل

را که در کهن سالی نیز از کار و تلاش علمی باز نماند به فرزندان گرامی و همه بازماندگان و مستفیدان از دانش و تجربه ایشان تسلیت عرض می‌کنم و رحمت و مغفرت الهی را برای ایشان مسألت می‌نمایم.

سیدعلی خامنه‌ای

۲۸ آذرماه ۱۳۹۵

آیت‌الله مبارک

حضرت مستطاب آیت‌الله آقای حاج شیخ علی آل مبارک، یکی از علمای بحرین بود.

آن مرحوم در سال ۱۳۷۴ق (۱۹۵۴م) در بیت علم و فضیلت زاده شد. پدرش آیت‌الله شیخ ابراهیم آل مبارک، یکی از قضات و علمای بحرین و از شخصیت‌های معروف بحرین بود. آن مرحوم پس از اخذ ادبیات و سطوح نزد اساتید نامی بحرین (از جمله پدر بزرگوارش) به قم آمد و دروس خارج را از آیات عظام: میرزا جواد تبریزی، فاضل لنکرانی و وحید خراسانی و آیات: سیداحمد مددی و شیخ محمدهادی آل راضی فراگرفت و مبنای علمی خویش را استوار ساخت و علاوه بر تحصیل، به تدریس سطوح و تألیف و تحقیق نیز اشتغال داشت.

آثارش عبارتند از:

الف) تألیف

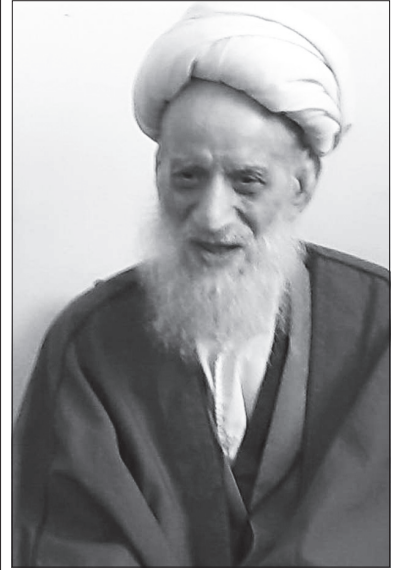
۱. المیراث
۲. قرن المنازل
۳. التذکيه بالحديد
۴. حماية الجنين بين الشريعة والقانون، دراسة مقارنة
۵. المصلحة في دعوى الإلغاء. دراسة مقارنة
۶. خمسون مسألة. سالها آیت‌الله السید علی الفانی
۷. حدود المواقيت و احكامها (مخطوط)
۸. دیوان شعر (مخطوط)

ب) تحقیق

۱. الغنية في مهمات الدين عن تقليد المجتهدين (نوشته: سیدحسین غریفی)
۲. وسيلة الانام في احكام الصيام (نوشته: شیخ حسین عصفور بحرانی)
۳. النور المشرق في احكام المنطق (نوشته: شیخ ابراهیم مبارک)
۴. الاعمال الشعرية الكاملة (شیخ ابراهیم مبارک)
۵. دیوان المراثی الحسينية (شیخ ابراهیم مبارک)

آن مرحوم در ۶۲ سالگی، در روز چهارشنبه ۲۴ شهریور ۱۳۹۵ ش (۱۲ ذی حجه الحرام ۱۴۳۷ ق) بر اثر بیماری در ترکیه بدرود حیات گفت و در روز جمعه (۱۴ ذی حجه) در بحرین به خاک سپرده شد.

آیت الله یکتایی

حضرت مستطاب آیت الله حاج شیخ هبة الله یکتایی، عالم بزرگ شهر خلخال و از علمای نامی آذربایجان بود.

آن مرحوم در ذی حجه الحرام ۱۳۴۱ ق (۱۳۰۲ ش)، در روستای «کرین». از توابع خلخال. در بیت علم و فضیلت زاده شد. پدرش حجت الاسلام و المسلمین حاج شیخ عبدالخالق یکتایی بود. وی ادبیات فارسی و عربی را نزد پدرش فراگرفت و سپس به حوزه علمیه زنجان آمد و منطق و علوم ادبی و بلاغی را آموخت و در سال ۱۳۵۹ ق به حوزه علمیه قم آمد و سطوح عالییه را از حضرات آیات: نجفی مرعشی، سیداحمد زنجانی و میرزا محمد مجاهدی و فلسفه را هم از امام خمینی و علامه طباطبایی و خارج فقه و اصول را هم از آیات عظام: آقای بروجردی، حجت کوهکمری و گلپایگانی فراگرفت و مبانی علمی اش را استوار ساخت. پس از وفات آیت الله بروجردی (فروردین ۱۳۴۰ ش)، به زادگاهش بازگشت و به خدمات علمی و دینی ماند: اقامه جماعت (در مسجد قائمیه) و تدریس علوم دینی (در مدرسه جعفریه) پرداخت و همانند شمعی فروزان به نورپاشی و روشنی بخشی محفل مؤمنان اشتغال داشت. وی در دوران رژیم پهلوی به افشاگری بر علیه طاغوت و سامان دهی اعتراضات و تظاهرات می پرداخت و از این رو بارها تحت تعقیب و تهدید ساواک و شهربانی قرار می گرفت، اما وی نمی هراسید و همانند کوه استوار ماند.

پس از پیروزی انقلاب اسلامی، از سوی امام خمینی به امامت جمعه خلخال و از سوی مردم آذربایجان شرقی هم به نمایندگی مجلس خبرگان رهبری (دوره اول) برگزیده شد و به ایفای نقش دینی و اجتماعی و انقلابی خود پرداخت و فضای شهر تحت تأثیر زحمات شبانه روزی وی و شاگردانش بود. او علاوه بر فعالیت هایش به تأسیس مدرسه علمیه و کتابخانه جعفریه و توسعه و بازسازی مسجد قائمیه هم اقدام نمود و اشعار فراوانی سرود. در طول سال های دفاع مقدس هم با تمام توان به پشتیبانی و کمک رسانی به جبهه های نبرد پرداخت و بارها به جبهه ها عزیمت نمود و موجب دلگرمی رزمندگان اسلام بود. از مصرف وجوهات شرعیه پرهیز می کرد و در نهایت اعراض از دنیا و زهد و پرهیزگاری بود و تقید فراوان به قرائت ادعیه و قرآن داشت.

سرانجام آن مرحوم که اواخر عمرش را در زنجان به سر می برد، در روز پنجشنبه اول مهر ۱۳۹۵ ش (۲۰ ذی حجه الحرام ۱۴۳۷ ق)، در ۹۳ سالگی بدرود حیات گفت و پیکر پاکش روز جمعه (۲ مهر) در زنجان تشییع و برای خاک سپاری به خلخال انتقال داده شد.

حجت الاسلام علمی

مرحوم حجت الاسلام و المسلمین آقای دکتر محمد جعفر علمی، یکی از فضلاء حوزه علمیه قم بود.

آن مرحوم در اول شهریور ۱۳۴۰ ش، در تهران زاده شد. خانواده او یکی از بزرگترین ناشران کتب دینی و مذهبی ایران بوده و هستند که شمار زیادی از کتاب های شیعه توسط آنان در حدود یک قرن است انتشار می یابد. خاندان علمی با دو ستاره درخشانش - حاج محمد علی علمی و حاج محمد حسن علمی - جاودانه است و او نواده حاج محمد حسن علمی بود.

وی در ۱۳۵۵ ش به تحصیل علوم دینی روی آورد و پس از آموختن سطوح عالییه، در ۱۳۶۲ ش به قم آمد و به

تحصیل خارج فقه و اصول نزد آیات عظام: وحید خراسانی و میرزا جواد تبریزی و تحصیل در رشته فلسفه و کلام در دانشگاه تهران پرداخت و فوق لیسانس خود را در سال ۱۳۶۶ و دکترای فلسفه دین را هم در سال ۱۳۸۱ش از دانشگاه بیرمنگام، انگلیس، دریافت کرد و همزمان به تألیف و تدریس در: حوزه علمیه قم، دبیرستان های تهران، دانشگاه باقرالعلوم، جامعه المصطفی و مدرسه عالی شهید مطهری پرداخت. او عضو هیئت علمی مدرسه عالی شهید مطهری، کالج اسلامی لندن، دانشگاه باقرالعلوم، جامعه المصطفی، دانشگاه اسلامی غنا، کالج اسلامی جاکارتا و عضو مجمع عالی حکمت اسلامی و مؤسس و رئیس کالج اسلامی لندن و معاون پژوهشی و مدیر گروه ادیان و مذاهب جامعه المصطفی و عضو کمیسیون بررسی نشریات علمی وزارت علوم و فن آوری بود و بر زبان های عربی و انگلیسی تسلط فراوان داشت و در ده ها کنگره داخلی و خارجی با ارائه مقالات و سخنرانی ها شرکت داشت و عمرش را در راه تحقیق و پژوهش سپری کرد.

تألیفاتش عبارتند از:

۱. هدایت و ولایت
۲. اخلاق اسلامی
۳. جریان شناسی اعتزال نو
۴. جریان شناسی کلام معاصر
۵. فهرست موضوعی اسفار اربعه
۶. مقالات انگلیسی و فارسی
۷. تصحیح و تحقیق: مقالات الاصول (چاپ نشده)

آن مرحوم در ۵۵ سالگی، در روز دوشنبه ۱۰ خرداد ۱۳۹۵ش (۲۳ شعبان المعظم ۱۴۳۷ق) بدرود حیات گفت و پیکرش در روز ۱۲ خرداد در بهشت زهرا (تهران) به خاک سپرده شد.

حجت الاسلام قیصر

حجت الاسلام و المسلمین شیخ مصطفی قیصر یکی از فضای نامی بیروت بود.

آن مرحوم، در سال ۱۳۷۱ق (۱۹۲۵م)، در شهر «دیر قانون النهر». در نزدیکی صور، زاده شد. پدرش مرحوم حجت الاسلام شیخ احمد قیصر (۱۳۴۳ - ۱۴۲۷ق). از شاگردان آیت الله خوبی و شیخ محمدرضا مظفر و محقق «تفسیر تبیان» شیخ طوسی بود. وی همراه پدرش به نجف اشرف رفت و در «منتدی النشر» تحصیلات خود را پی گرفت و در سال ۱۳۹۱ق، از نجف اخراج شد و به بیروت آمد. پس از پیروزی انقلاب اسلامی ایران، همراه پدرش به قم آمد و به تحصیل و تدریس و تألیف پرداخت و همراه با دوستانش «منتدی جبل عامل» را تأسیس کرد و مدت ۱۰ سال مدیر آن بود و هم از دانشگاه آزاد اسلامی هم، فوق لیسانس خود را اخذ نمود. در سال ۱۹۹۵م (۱۳۷۵ش / ۱۴۱۷ق) به بیروت بازگشت و به تدریس و تألیف و تحقیق و پرورش جوانان و فعالیت های سیاسی و مبارزه با اشغالگران صهیونیست پرداخت. وی مسئول فرهنگی مؤسسه اسلامی «مدارس الامام المهدی» و عضو شورای مرکزی «حزب الله» لبنان بود و در شکل گیری و تأسیس آن نقش اساسی داشت.

برخی از تألیفاتش عبارتند از:

۱. الشوری و البيعة و دورهما فی انعقاد الامامة الكبرى
۲. الامام علی(ع) و التدوین المبکر للسنة النبوية الشريفة
۳. دراسة فی علم الجفر و مصحف فاطمه سلام الله عليها
۴. الامامة فی حدیث الثقلین
۵. القضاء و القدر و افعال الانسان الاختيارية
۶. البداء و النسخ، حقیقتها و موقف الشيعة منهما
۷. الاعیاد الاسلامية موسم عبادية (مع دراسة عن يوم النوروز)
۸. التقیة عند اهل البيت عليهم السلام
۹. الوجیز فی علوم القرآن و تاریخه
۱۰. الصلاة معراج المؤمن
۱۱. الشفاعة حقیقتها، شروطها، آثارها

آن مرحوم در ۶۴ سالگی، در روز دوشنبه ۵ خرداد ۱۳۹۳ ش (۲۶ رجب ۱۴۳۵ ق) چشم از جهان فروبست و در روز چهارشنبه پس از تشییع باشکوه - با حضور سران کشوری و لشکری و مقامات حزب الله لبنان و طرفداران مقاومت اسلامی و مردم جبل عامل - و نماز جناب آیت الله سید محمد علی الامین در گلزار شهدای زادگاهش - دیر قانون النهر، به خاک سپرده شد.

حجت الاسلام بحر العلوم

حجت الاسلام و المسلمین آقای سید حسن بحر العلوم، یکی از فضای نامی نجف اشرف به شمار بود.

فقید سعید در حدود ۱۳۸۰ ق، در بیت علم و فضیلت در نجف اشرف زاده شد. پدرش آیت الله شهید سید عزالدین بحر العلوم (۱۳۵۱ - ۱۴۱۱ ق) و جدش آیت الله سید علی بحر العلوم (م ۱۳۸۰). فرزند سید هادی، فرزند سید علی نقی، فرزند سید محمد تقی، فرزند آیت الله سید رضا، فرزند آیت الله العظمی سید محمد مهدی بحر العلوم. بوده است. (اختران فضیلت، ج ۲، ص ۱۴۳)

آن مرحوم تحصیلات خود را در نجف اشرف، نزد حضرات آیات: پدر بزرگوارش، عموی شهیدش سید علاءالدین بحر العلوم، شهید سید محمد رضا خلخالی، شهید سید محمد تقی خویی، سید محمد تقی حکیم، شیخ عبدالحسین آل صادق، شیخ علی قبله و سید حیدر حسنی به پایان رساند و در درس آیت الله العظمی خویی شرکت کرد و پس از اسارت و شهادت خاندان بحر العلوم، در سال ۱۹۹۱ م از عراق گریخت و به ایران آمد. در قم، در درس های آیت الله شیخ مصطفی هرنندی شرکت نمود. پس از سقوط طاغوت عراق در سال ۱۹۹۲ م (۱۳۸۲ ش) به نجف اشرف بازگشت و به تدریس و تألیف پرداخت. وی مدتی هم مدیر «مؤسسه الامام الخویی» در کانادا بود و به خدمات دینی و اجتماعی اشتغال داشت.

برخی از تألیفات چاپ شده اش عبارتند از:

۱. الاجتهاد و التقليد
۲. الاستنساخ البشري و موقف الشريعة الاسلامية
۳. الخطاب الإسلامي و قضايا المجتمع المعاصر

۴. العولمة بين التصورات الاسلامية والغربية

۵. التعددية الدينية في الفكر الاسلامي

۶. جدلية الشيوقراطييه والديمقراطية (دراسة في النظمة الحكم على ضوء الفكر الامامي)

۷. المجتمع المدني في الفكر الاسلامي

۸. مجتمع اللاعننف (دراسة في واقع الامة الاسلامية)

آن فاضل فرزانه در ۵۵ سالگی، در روز چهارشنبه ۲۰ ذی حجه الحرام ۱۴۳۵ق (۲۳ مهرماه ۱۳۹۳ش) چشم از جهان فروبست و پس از تشییع در روز پنجشنبه، در مقبره آل بحرالعلوم در کنار مسجد شیخ طوسی به خاک خُفت.

آیت الله قرشی

حضرت مستطاب آیت الله آقای حاج سید عبداللطیف حسینی قرشی کوهکمری، یکی از محققین نامی حوزه علمیه قم بود. فقید سعید در ۱۴ صفرالخیر ۱۳۵۰ق (۹ تیرماه ۱۳۱۰ش) در روستای «کوهکمر» از توابع مرند زاده شد و در نوجوانی (۱۶ سالگی) به خوی آمد و تحصیل علوم دینی را در مدرسه نمازی آغاز کرد. ادبیات را نزد حاج میرعلی محدث و سطوح را نزد حضرات آیات: حاج شیخ جابر فاضلی، حاج شیخ علی مجتهدی، حاج شیخ حبیب فیاضی، شیخ صادق خویی، شیخ ابوالفتوح خویی و حاج سیدابراهیم علوی آموخت و در سال ۱۳۳۰ش به قم مهاجرت کرد و سطوح عالییه را از حضرات آیات: شیخ احمد کافی الملکی، میرزا محمد مجاهدی، سیدمحمدباقر سلطانی، شیخ عبدالرحیم مدرّس تبریزی، سید حسن حجت کوهکمری و سیدحسین حجت کوهکمری و سیدحسین قاضی فراگرفت و پس از آن به دروس آیات عظام: آقای بروجردی، امام خمینی، مرعشی نجفی، گلپایگانی و حاج شیخ عباسعلی شاهرودی حاضر شد و مبانی علمی اش را استوار ساخت. علاوه بر آن، به تحقیق و تألیف و اقامه جماعت (نخست در مسجد بیدهندی ها و سپس در کتابخانه آیت الله مرعشی نجفی) پرداخت و آثار بسیار (اعم از تحقیق و تألیف) پدید آورد. وی از گروه بسیاری از مشایخ حدیث اجازه روایت داشت و به گروهی از فضلاء حوزه (مانند آقایان: علی صداری خویی، محمد الوان ساز خویی، ابوالفضل حافظیان بابلی، شیخ علی محسنی خویی، ناصرالدین انصاری قمی، حسین متقی، محمدجواد محمودی، محمدحسین حکیم، شیخ جمیل هزور خویی، محمد اسفندیاری، شیخ عبدالکریم تبریزی و سید حمید فتاحی) هم اجازه روایت بخشوده بود (که اجازه اش به آقای صداری خویی بسیار مفضل بوده و در دست چاپ است). او عالمی خوش سیما و خوش اخلاق و متواضع و زاهد و عابد و اسوه کوشش و تلاش بود و از جوانی تا کهن سالی به تحقیق و احیاء تراث شیعه اشتغال داشت و بسیاری از آثار علمای شیعه را از کنج کتابخانه ها بیرون آورد و به زیور و چاپ آراست. کتاب هایش عبارتند از:

الف) آثار چاپی

۱. البدریون مع علی (ع) بصفین

۲. تحقیق: کفایة الاثر فی النصّ علی الائمة الاثنی عشر (خزانه قمی)

۳. تحقیق: وصول الاخبار الی اصول الاخبار (شیخ حسین بن عبدالصمد عاملی)

۴. تحقیق: التنقیح الرائع فی شرح مختصر الشرائع (فاضل مقداد)

۵. تحقیق: نضد القواعد الفقہیة (فاضل مقداد)

۶. تحقیق: منهاج البراعة في شرح نهج البلاغه (قطب الدين راوندی)
۷. تحقیق: الاتنا عشرية الصلواته (شيخ حسن صاحب معالم)
۸. تحقیق: منتخب الانوار المضيئة (سيد بهاء الدين نيلي)
۹. تحقیق: عمدة الطالب (ابن عنبه)
۱۰. شعراء اهل البيت (ع) في مناقب آل ابی طالب (ابن شهر آشوب)
۱۱. تأليف: ملحقات احقاق الحق (از جلد ۲۰ تا آخر)
۱۲. فهرست ملحقات احقاق الحق (۳ ج)
- ب) آثار غير چاپی**
۱. اخبار ائمہ الطاهرين سيده نساء العالمين
۲. اخبار آمنة بنت وهب، أم النبي (ص)
۳. اخبار عبدالله بن عبدالمطلب والد النبي (ص)
۴. اخبار ابی طالب و اثباته ايمانه
۵. اخبار فاطمة بنت اسد ام اميرالمؤمنين (ع)
۶. اخبار الزبير بن عبدالمطلب و ابنه عبدالله بن الزبير
۷. اخبار ابی سفيان بن الحارث بن عبدالمطلب
۸. اخبار امهات المعصومين (ع)
۹. اشباه النبي (ص) في من يشبهه في الخلق او الخلق
۱۰. اشباه اميرالمؤمنين (ع)
۱۱. اشباه فاطمة الزهراء (ع)
۱۲. حواری اميرالمؤمنين (ع)
۱۳. ارشاد الطالبين الى السادة النسابين
۱۴. اسلام ابی طالب بحساب الجمل
۱۵. اثمار الاوراق
۱۶. الروات السيدات و السادات من اهل بيت سيد الكائنات
۱۷. مستدرک الذريعة و كشف الظنون و ايضاح المكنون
۱۸. شرح اسماء النبي (ص) و القابه
۱۹. شرح اسماء اميرالمؤمنين (ع) و القابه
۲۰. تفسير ثقة الاسلام الكليني المستخرج من الكافي
۲۱. الاشراف في مسانيد الاشراف
۲۲. اقوال الائمة و شرحها
۲۳. النص بإمامة اميرالمؤمنين على بن ابی طالب من مجمل القرآن
۲۴. الاجزاء و الرسائل
۲۵. الفضائل المنتخبة عن أمالي الصدوق
۲۶. تطبيق السفينة على البحار القديمة و الجديدة
۲۷. شرح اسماء الله الحسنی
۲۸. تحقیق: الحديقة الهلالية (شيخ بهایی)
۲۹. مصادر ملحقات احقاق الحق (۳ ج)
۳۰. كتاب البغاة و الخوارج
۳۱. تفسير سورة الحمد و آية الكرسي
۳۲. المستخرفون و الزنادقة
۳۳. الكنى و الألقاب (۱۵ ج)
۳۴. فروق اللغة
۳۵. شرح قصائد الهاشميات
۳۶. الكوكب الدرّي (مستخرج از ربيع الابرار زمخشری)
۳۷. مبغضين اهل بيت
۳۸. الضراير
۳۹. عجائب آيات الكعبة
۴۰. قرامطه در تاريخ
۴۱. تراجم العلماء
۴۲. تراجم الاصحاح و التابعين
۴۳. الاجازة الكبيرة
۴۴. چهارده معصوم عليهم السلام
۴۵. شرح چهل حديث
۴۶. خاندان علمای شيعة
۴۷. رسالة في الصلوات على النبي (ص)
۴۸. شرح حديث الاذئ
۴۹. وصف على (ع) رسول الله و شرحه
۵۰. رسالة في تقديم سيدنا على (ع) على الكل غير رسول الله
۵۱. الكشكول
۵۲. شرح مناقضات الإسكافي في ردّه على عثمانية الجاحظ
- وی باجناغ حضرات آیات میرزا ابوطالب تجلیل تبریزی و حاج شیخ اسماعیل رحمت خواه تبریزی و هر سه داماد شاعر اهل بیت مرحوم حاج میرزا علی اکبر بغدادچی - متخلص به «ذاکر تبریزی» بودند و دامادهای او هم حجج سلام آقایان: سید امیرحسین مرعشی نجفی، سید علیرضا سید کباری خوبی، شیخ جمیل هزور خوبی و محمد علی فتح اللهی خوبی می باشند. (الوان ساز خوبی، محمد، گلشن ابرار آذربایجان، ج ۲، ص ۴۰۶ - ۴۰۳)
- وی در ۸۵ سالگی، در روز دوشنبه ۱ آذر ۱۳۹۵ ش (۲۱ صفرالخیر ۱۴۳۸ ق) بدرود حیات گفت و بیکرش پس از تشییع و نماز حضرت آیت الله سبحانی بر آن، در روز سه شنبه در قبرستان شیخان قم به خاک سپرده شد.

آیت‌الله شاهرخی

آیت‌الله آقای حاج سیدمحمدنقی موسوی شاهرخی یکی از علمای محترم لرستان بود.

فقید سعید، در سال ۱۳۵۳ق (۱۳۱۳ش)، در خرم‌آباد، در بیت علم و فضیلت زاده شد. پدرش مرحوم حجت‌الاسلام سیدعلی نقی شاهرخی از علمای محترم خرم‌آباد بود. آن مرحوم در ۱۴ سالگی (۱۳۲۷) به تحصیل علوم دینی روی آورد و به بروجرد رفت و ادبیات را نزد آیات: شیخ علی جواهری، میرزا لطف‌الله فقهی و مرحوم فیضیان آموخت و در ۱۳۲۹ش به قم آمد و سطوح عالی‌ه را نزد حضرات آیات: شهید صدوقی، فکور، مجاهدی تبریزی، سلطانی طباطبایی و آقا موسی صدر آموخت و پس از آن به دروس خارج آیات عظام: آقای بروجردی، محقق داماد، امام خمینی، گلپایگانی و سیدحسن فرید اراکی حاضر شد و مبانی علمی‌اش را استوار ساخت و همزمان علوم فلسفه و عرفان را هم از محضر علامه طباطبایی، محمد گیلانی، جوادی آملی، سیدرضا صدر و سیدهادی خسروشاهی فراگرفت و این دروس را با حضرات: شهید شیخ محمدعلی حیدری نهاوندی، شهید شیخ موسی سلیمی، مؤمن قمی، یوسف صانعی، یحیی انصاری شیرازی و هاشمی رفسنجانی مباحثه می‌نمود. با شروع نهضت اسلامی مردم ایران به رهبری امام خمینی، مردانه به میدان آمد و از مرام امام حمایت می‌نمود و اعلامیه‌ها و بیانیه‌های فضیلتی حوزه را امضا و در شهرهای مختلف سخنرانی نمود و چند بار بازداشت و ممنوع‌المنبر و زندانی گردید. با پیروزی انقلاب اسلامی مسئولیت‌های گوناگون همانند: نمایندگی مردم خرم‌آباد در اولین دوره مجلس شورای اسلامی، امامت جمعه خرم‌آباد، رئیس دادگاه انقلاب خرم‌آباد، نمایندگی مردم استان لرستان در مجلس خبرگان رهبری (دوره سوم و چهارم) و نماینده امام و رهبری در کشورهای جنوب شرق آسیا و اقیانوسیه را پذیرفت و خدمات بسیار به مردم ارائه نمود. او در طول سالیان فراوان، به تدریس سطوح عالی‌ه و شرح منظومه و اشارات و شفا و اسفار و خارج فقه و اصول و تفسیر اشتغال داشت و تمام عمرش را به خدمت به دین و مذهب گذراند. پیش از پیروزی انقلاب، برای رسانه پیام انقلاب به شهرهای مختلف کشور سفر کرد و چند بار به زندان رفت تا آنکه با پیروزی انقلاب آزاد گردید و به عنوان نماینده امام خمینی در برخی شهرها (بروجن و بروجرد) و کشورها به ایفای وظیفه پرداخت و از سوی مقام معظم رهبری هم به کشورهای بنگلادش و تایلند و سریلانکا سفر نمود و به امور شیعیان کشورها رسیدگی کرد. او در داکا پایتخت بنگلادش کتابخانه و دارالقرآن و درمانگاه و داروخانه و کلاس‌های نقاشی و گل‌سازی و کاردستی و کامپیوتر تأسیس کرد. وی داماد مرحوم آیت‌الله سیدمحسن حجت کوهکمری، داماد آیت‌الله سیدابوالحسن روحانی قمی - بود و با بیوت آیات عظام: حجت کوهکمری، حائری، روحانی، شاه‌آبادی نسبت فامیلی داشت.

آثارش عبارتند از:

۱. زندگی و خاطرات (چاپ شده)
۲. صلاة المسافر
۳. صلاة الجمعة
۴. قرآن هرگز تحریف نشده است
۵. دین اسلام، جهانی است
۶. حجیت عقل در استنباط احکام
۷. علل انحطاط و عوامل رشد مسلمین
۸. مرز بین بدعت و نوآوری

۹. وحدت و تقرب

۱۰. تقریرات درس امام خمینی

۱۱. تقریرات درس آیت‌الله بروجردی

۱۲. قرآن و اهل بیت در آسیا

۱۳. انگیزه تکفیری‌های سلفی و عوامل پشت پرده آنان

۱۴. فعالیت‌ها در کشورهای جنوب شرق آسیا.

آن مرحوم در ۸۲ سالگی، در روز یکشنبه ۷ آذر ۱۳۹۵ ش (۲۷ صفرالخیبر ۱۴۳۸ق) چشم از جهان فروبست و پیکرش روز سه‌شنبه ۹ آذر (۲۹ صفرالخیبر)، پس از تشییع و نماز حضرت آیت‌الله شبیری زنجانی بر آن، در حجره شهید مفتاح صحن حضرت معصومه (س) به خاک سپرده شد. مقام معظم رهبری در پیام تسلیت خویش فرمود:

باسمه‌تعالی

درگذشت روحانی پر تلاش مرحوم مغفور حجت‌الاسلام آقای حاج سیدمحمدنقی شاهرخی - قدس سره - را که نماینده مجلس خبرگان و شاگرد و نماینده امام راحل در برخی کشورهای بودند به خاندان محترم و ارادتمندان ایشان و به مردم انقلابی خرم‌آباد تسلیت عرض می‌کنم و مغفرت و رحمت الهی را برای آن مرحوم مسئلت می‌نمایم. حشر این سید بزرگوار با اجداد طاهرین اش باد. انشاء الله.

سید علی خامنه‌ای

آیت‌الله فاضل استرآبادی

حضرت آیت‌الله آقای حاج شیخ محمد فاضل استرآبادی، عالم بزرگ بابل و از علمای مشهور مازندران بود. فقید سعید در روز اول صفر ۱۳۵۳ق (۱۳۱۳ش)، در نجف اشرف، در بیت علم و فضیلت زاده شد. پدرش آیت‌الله حاج شیخ نجف‌علی فاضل استرآبادی (۱۳۰۸-۱۳۹۳ق) از شاگردان آیات عظام سیدابوالحسن اصفهانی، میرزای نائینی و آقا ضیاء عراقی. از علمای نامی مازندران بوده است.

آن مرحوم پس از تحصیلات مکتبخانه، به تحصیل علوم دینی روی آورد و در بابل به مدرسه صدر رفت و ادبیات را نزد حضرات: شیخ محمدعلی طبرستانی و سیدمحمدعلی طبرستانی و سیدمحمد محقق بهشتی و سپس در کوهستان مطول و معالم و شرح لمعه را نزد مرحوم آیت‌الله کوهستانی فراگرفت. در سال ۱۳۳۰ (۱۳۷۰ق) مجدداً رهسپار نجف اشرف شد و شرح لمعه را نزد آیات: شیخ حسن صافی اصفهانی و شیخ غلامرضا باقری اصفهانی و شهید سیداسدالله مدنی تکمیل نمود و سپس سطوح عالی را از حضرات آیات: شیخ محمدتقی آل راضی، شیخ کاظم فاروقی تبریزی، شیخ مجتبی لنگرانی، سیدمرتضی خلخالی، سیدعلی طباطبایی تبریزی، شیخ علی فلسفی، شیخ محمدتقی ایروانی، و شرح منظومه را از آیت‌الله حاج شیخ مسلم ملکوتی و اسفار را هم از آیت‌الله شیخ صدرا بادکوبه‌ای و ریاضیات را هم از آیت‌الله شیخ غلامرضا رضوانی خمینی فراگرفت. پس از آن به دروس خارج آیات عظام: آقای شاهرودی، آقای حکیم، شیخ حسین حلی و بیش از همه آیت‌الله العظمی خوئی و آیت‌الله میرزا باقر زنجانی حاضر شد و مبانی علمی اش را استوار ساخت و این درس‌ها را با آقایان: شیخ محمد جعفری اراکی، شیخ محمدصادق سعیدی کاشمیری، شیخ علی اصغر معصومی شاهرودی، سیدمهدی تاشی، سیدهادی روحانی قمی، سیدمحمد حجازی مشهدی،

سید حبیب‌الله طاهری گرگانی و سیدعلی رئیسی گرگانی مباحثه می‌نمود و همزمان به تدریس سطوح هم پرداخت. در سال ۱۳۵۴ش به بابل بازگشت و در مدرسه صدر (خاتم‌الانبیاء) به تدریس و در مسجد پایگاه جوانان انقلابی و مرکز پخش اعلامیه‌ها و سخنرانی‌ها مشغول و مرحوم فاضل همپای علمای شهر: آیت‌الله روحانی و آیت‌الله نقوی سکان‌دار و میاندار این حرکت پرشور انقلابی بود. با پیروزی انقلاب اسلامی، آن مرحوم به تلاش و کوشش بیشتر برای پاسداری از انقلاب برخاست و بر سخنرانی‌ها و حضور در مدارس و مساجد و راهپیمایی‌ها و شرکت در دادگاه‌ها و محاکمات و جلسات افزود. کلاس‌های فرهنگی و عقیدتی برای خواهران تشکیل داد و صندوق قرض‌الحسنه ولی عصر (عج) را تأسیس نمود. آموزش نظامی نیروهای انقلاب و رسیدگی به امور مردم در مسجد و مدرسه صدر از دیگر کارهای وی بود تا اینکه با نخستین انتخابات مجلس شورای اسلامی وی نامزد شد و از سوی مردم بابل به نمایندگی مجلس برگزیده شد و پس از اتمام دوره نمایندگی به بابل برگشت و به فکر تأسیس «مدرسه علمیه فیضیه مازندران» افتاد و آن را با بهترین امکانات تأسیس نمود که یکی از موفق‌ترین مدارس علمیه کشور است. او در آنجا به تدریس و تألیف پرداخت و برخی از بهترین طلاب مازندرانی را تربیت کرد و کتاب‌هایش را در آنجا تألیف نمود. در جریان جنگ تحمیلی هم بیشترین حمایت‌های مادی و معنوی را از جبهه‌های نبرد انجام داد و در این راه، فرزندش ثقة‌الاسلام محمد مهدی فاضل هم به خیل شهیدان انقلاب اسلامی پیوست. دیگر فرزندان (که نوه‌های دختری آیت‌الله کوهستانی هستند) عبارت‌اند از حجج‌السلام آقایان: حاج شیخ محمدرضا، حاج شیخ هادی و شیخ ابراهیم. پنج داماد و ده تن از نوادگان او هم از علما و فضلا به شمارند.

آثارش عبارتند از:

۱. عاشورا: انگیزه، شیوه و بازتاب
۲. سه مقاله پیرامون: عاشورا، اربعین و نوروز
۳. خاطرات
۴. راهنمای لمعه
۵. دعا و نیایش

برخی از مقالات او عبارتند از: نگاهی به شخصیت و حقوق زن در اسلام و سایر ملل، فلسفه تفاوت‌های زن و مرد در حقوق اسلام، تجلیل مبادی تاریخی اربعین حسینی، شیخ مفید و نوسازی فقه شیعه، شخصیت و جایگاه علامه حلی در فقه، شیوه تألیف و سبک فقهی کتاب مجمع الفائدة، نگاهی به کتاب الحدائق الناظرة، نگاهی به کتاب نفیس جواهر الکلام.

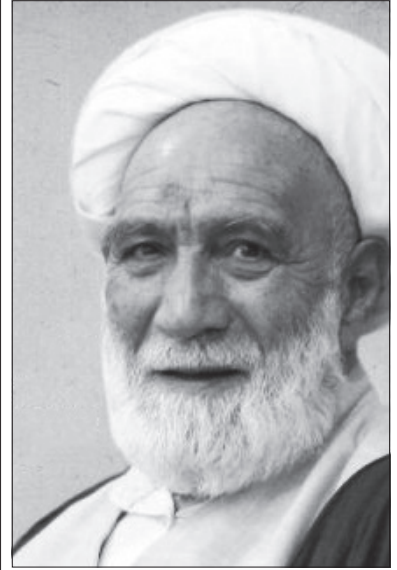
سرانجام آن مرحوم در ۸۲ سالگی، در روز شنبه ۶ آذر ۱۳۹۵ش (۲۶ صفر‌الخیر ۱۴۳۸ق) چشم از جهان فرو بست و بیکرکش صبح روز دوشنبه ۲۸ صفر - روز شهادت پیامبر اکرم و امام مجتبی (ع) - پس از تشییع باشکوه و نماز آیت‌الله حاج شیخ نورالله طبرسی - امام جمعه ساری - به نجف اشرف انتقال داده شد و در قبرستان وادی‌السلام به خاک سپرده شد. مقام معظم رهبری در سوگش فرمود:

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

به مناسبت هفتمین روز درگذشت عالم جلیل‌القدر مرحوم حجت‌الاسلام والمسلمین آقای حاج شیخ محمدفاضل استرآبادی - رحمة الله علیه - مراتب تسلیت خود را به خاندان گرامی و شاگردان و ارادتمندان آن بزرگوار معروض می‌دارم و علو درجات ایشان را که عالمی عامل و پرورش‌دهنده طلاب و فضلا و پدر گران‌قدر شهید بودند، از خداوند متعال مسألت می‌نمایم.

سیدعلی خامنه‌ای

حجت الاسلام پورمحمدی

جناب حجت الاسلام و المسلمین آقای حاج شیخ عباس پورمحمدی، عالم بزرگ رفسنجان و از علمای مشهور استان کرمان بود.

آن مرحوم در سال ۱۳۴۳ق (۱۳۰۳ش)، در روستای «ماهونک» از توابع رفسنجان که اکنون به شهر متصل شده است. زاده شد و تحصیل علوم دینی را در رفسنجان و سپس یزد آغاز کرد و پس از آن در سال ۱۳۲۵ش به قم مهاجرت کرد و سطوح عالی را نزد حضرات آیات: شهید صدوقی، منتظری، ستوده و سلطانی طباطبایی آموخت. پس از آن به دروس خارج آیات عظام: آقای بروجردی، امام خمینی و آقای گلپایگانی حاضر شد و بهره‌های فراوان برد. سپس به زادگاهش بازگشت و پس از وفات مرحوم حاج شیخ محمد جواد - امام جماعت مسجد «سقاخانه» به دعوت مردم به رفسنجان آمد و در آن مسجد مستقر شد و به تبلیغ دین پرداخت. او با توسعه و تجدید بنای آن مسجد (با کمک مردان خیر: اخوان، نظری) و دعوت از خطبای نامی کشور مانند حضرات آیات: فلسفی، انصاری قمی، تربتی، برقی، مکارم، وحید، خزعلی، خامنه‌ای، نوری، یزدی، بهشتی، هاشمی نژاد، راشد یزدی و ناطق نوری بذر علم و دانش و نور قرآن و ایمان را در شهر پاشید و نسلی مؤمن و متدین و متعهد بار آورد. با آغاز انقلاب اسلامی ایران از سال ۱۳۴۲، مردانه به میدان آمد و با افشاگری‌ها و سخنرانی‌هایش بارها بازداشت و سرانجام ممنوع المنبر و تبعید به شهرهای زابل و سراوان و بندر لنگه گردید و پس از سپری ساختن دوران تبعید، در آذرماه ۱۳۵۷ به شهرش بازگشت و به خدمات دینی و اجتماعی و انقلابی خویش ادامه داد. پس از پیروزی انقلاب اسلامی بر فعالیت‌های خویش افزود و برای خدمت به مردم شریف رفسنجان گام‌های بلندی برداشت: تأسیس حوزه علمیه (سفیران هدایت)، کمیته امداد، بنیاد شهید، سازمان تبلیغات اسلامی، سازمان مسکن، صندوق تعاون اسلامی، شرکت تعاونی اسلامی، بیمارستان علی بن ابی طالب (ع) و مجموعه مدارس علوی از آن جمله است. با شروع جنگ تحمیلی، مسجد سقاخانه - امام خمینی - پایگاه بسیج و اعزام نیرو به جبهه‌های نبرد بود و خود با نمازگزاران مسجد بارها در جبهه‌ها حضور یافت و یک بار هم در خطوط فاو دچار حمله شیمیایی شد و ماه‌ها در تهران و رفسنجان بستری گردید و در این راستا فرزندش ثقة الاسلام علی پورمحمدی و نوه‌اش محمد سعید کشمیری و دو برادرزاده‌اش به فیض شهادت در راه خدا نائل آمدند. او اسوه زهد و تقوا و تواضع و تلاش در راه خدا و خدمت به خلق بود. درب خانه‌اش از بام تا شام به روی مردم باز بود و در گره‌گشایی از کار مردم سراز پای نمی‌شناخت و عاقبت خانه مسکونی خویش را هم وقف نمود.

سرانجام آن مرحوم در ۹۲ سالگی، در روز دوشنبه ۲۴ آبان ۱۳۹۵ش (۱۴ صفر الخیر ۱۴۳۸ق) چشم از جهان فرو بست و پیکرش صبح روز چهارشنبه ۲۶ آبان با حضور ده‌ها هزار نفر از مردم و روحانیت استان کرمان تشییع و پس از نماز حجت الاسلام و المسلمین سید یحیی جعفری - امام جمعه کرمان - در جوار مزار شهید گمنام به خاک سپرده شد. مقام معظم رهبری در پیام تسلیت خویش فرمود:

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

با اندوه و تأسف، خبر درگذشت روحانی مبارز و پارسا و مردمی، رفیق صمیمی و قدیمی جناب حجت الاسلام آقای حاج شیخ عباس پورمحمدی رفسنجانی را دریافت کردم. زندگی سراسر تلاش و خدمت همراه به اخلاص و سلامت نفس و بی‌اعتنایی به جلوه‌ها و زخارف مادی، خصوصیت برجسته این روحانی کم‌نظیر در همه دوران‌های حیات اوست. در دوران اختناق طاغوتی، با شجاعت و صراحت پرچم نام و راه امام راحل را بردوش داشت و در دوران نظام مقدس جمهوری اسلامی، پیشرو خدمات‌رسانی به محرومان و اقدام‌های فرهنگی و اجتماعی در گستره‌ای وسیع بود. در همه دوران‌ها هرگز از مردم و به خصوص از طبقات محروم جدا نشد و هرگز جز راه خدا نپیمود. رحمت و غفران الهی شامل حال او بود.

به خاندان مکرم، همسر گرامی و فرزندان و دیگر بازماندگان و همه دوستداران و آشنایان ایشان صمیمانه تسلیت عرض می‌کنم.

سید علی خامنه‌ای

۲۶ آبان ۱۳۹۵